

KS. JAROSŁAW R. MARCZEWSKI* – LUBLIN

RUBRYCELE I SCHEMATYZMY DIECEZJI LUBELSKIEJ W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM

ORDOS AND DIRECTORIES OF THE DIOCESE OF LUBLIN IN THE INTERWAR PERIOD

Abstract

The publication of ordos and directories in the Diocese of Lublin was a standard procedure from the beginning of the diocese, that is, from the first decade of the 19th century. The external shape and publishing order were modelled on similar prints published in the Chełm Diocese, of which the Lublin Diocese became the successor. During the period of partition, both ordos and directories were published almost annually. A search revealed that this was done in the interwar era without any omissions. Relatively easy to access today, publications from 1919–1939 are collected in a complete set in several Lublin libraries and archives, but are also disseminated in online form thanks to an initiative to digitize them. Ordos and directories of the Diocese of Lublin were published only in Lublin. They were written in Latin and Polish. The ordos included primarily the liturgical calendar, but also a range of other information relating to worship, as well as some of the more commonly used prayers. The directories included information about the institutions and clergy of the Lublin Diocese that was useful in the work of the bishop's curia and parish offices. Regardless of the reliable resource base of the Lublin Archdiocesan Archives, which enables in-depth studies of Lublin's church organization and its religious life, ordos and directories remain important source publications and interesting objects of research.

Keywords: ordo; directory; clergy; the Diocese of Lublin, interwar Poland

Translated by Marek Robak-Sobolewski

* Ks. Jarosław R. Marczewski – dr hab. teologii w zakresie historii Kościoła, Instytut Nauk Teologicznych, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

e-mail: jaroslaw.marczewski@kul.pl

<https://orcid.org/0000-0002-7021-6806>

Streszczenie

Publikowanie rubrycel i schematyzmów w diecezji lubelskiej było standardem od początku istnienia tej struktury, a więc od pierwszej dekady XIX stulecia. Zewnętrzny kształt i porządek wydawniczy czerpał wzorce z tego rodzaju druków ukazujących się w diecezji chełmskiej, której spadkobierczynią była następnie diecezja lubelska. W okresie rozbiorów zarówno rubrycele, jak i schematyzmy ukazywały się niemal corocznie. W wyniku kwerendy udało się ustalić, że w dobie międzywojennej czyniono to już bez żadnych uchybień. Stosunkowo łatwo dostępne dzisiaj publikacje z lat 1919-1939 są zgromadzone w komplecie w kilku lubelskich bibliotekach i archiwach, ale także upowszechnione w formie online dzięki podjętej inicjatywie ich cyfryzacji. Rubrycele i schematyzmy lubelskie wydawane były wyłącznie w Lublinie. Posługiwano się w nich językiem łacińskim i polskim. W rubrycelach publikowano przede wszystkim kalendarz liturgiczny, ale także szereg innych informacji odnoszących się do sprawowania kultu, jak również niektóre częściej używane modlitwy. W schematyzmach zamieszczano przydatne w pracy kurii biskupiej i urzędów parafialnych informacje o instytucjach i duchowieństwie diecezji lubelskiej. Niezależnie od rzetelnej bazy zasobów Archiwum Archidiecezjalnego Lubelskiego, umożliwiającą pogłębione studia nad lubelską organizacją kościelną i jej życiem religijnym, rubrycele i schematyzmy pozostają ważnymi publikacjami źródłowymi, a zarazem ciekawymi obiektami badań.

Słowa kluczowe: rubrycela; schematyzm; duchowieństwo; diecezja lubelska; Polska międzywojenna

Problematyka diecezjalnych i zakonnych publikacji znanych jako rubrycele oraz schematyzmy stanowi od lat wdzięczny przedmiot zainteresowania badaczy reprezentujących różne dziedziny wiedzy, zwłaszcza teologów, historyków i językoznawców¹. Szczegółowe badania są wszakże możliwe o tyle, o ile same druki zostaną odnalezione i uprzystępnione w postaci pełnych kolekcji. Ważna pozostaje także ich szeroka klasyfikacja pod względem typologicznym i wskazanie zawartości merytorycznej. Realizacja tych zadań – względem lubelskich druków doby międzywojennej – stanowi cel niniejszego artykułu.

Zarys sytuacji diecezji lubelskiej w dwudziestoleciu międzywojennym

Wraz z upadkiem powstania styczniowego na społeczeństwo w Królestwie Kongresowym spadły dotkliwe represje naznaczone działaniami mającymi na celu zatarcie jego odrębności narodowej i kulturowej. W odniesieniu do Kościoła katolickiego wyrażało się to ograniczeniami duszpasterskimi, rusyfikacją kontaktów administracyjnych, likwidacją unii kościelnej, kasatą klasztorów i narzucaniem państwowych rozwiązań organizacyjnych. Do diecezji lubelskiej została wówczas przyłączona zniesiona przez carat diecezja podlaska, zmniejszono liczbę dekanatów

¹ Obszerny wykaz publikacji na temat rubrycel i schematyzmów diecezjalnych został zamieszczony w: J.R. Marczewski, *Rubrycele i schematyzmy diecezji lubelskiej w dobie zaborów*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 118 (2022) s. 220.

i parafii, instytucjom kościelnym odebrano ich fundusze i majątki, duchowieństwo poddano inwigilacji i szykanom w celu przerwania jego kontaktów z ludnością siłą przepisaną na prawosławie. Pewna poprawa sytuacji, związana z wydaniem ukazu tolerancyjnego w 1905 roku, zaowocowała przede wszystkim wzrostem liczby wiernych poprzez przejście licznych tzw. byłych unitów do Kościoła katolickiego łańciskiego obrządku. Wzrosła też nieco liczba parafii, udało się wznieść lub rozbudować niektóre świątynie. U progu I wojny światowej diecezja lubelska, wraz ze złączoną z nią kanonicznie diecezją podlaską, liczyła 19 dekanatów, 236 parafii, 489 księży, 65 siostr habitowych i 48 siostr bezhabitowych życia ukrytego oraz około 1,6 miliona wiernych, zamieszkujących na obszarze nieco ponad 31 tys. km², rozciągającym się między Wisłą, Bugiem i Sanem².

W kontekście gwałtownie zachodzących zmian politycznych, które ostatecznie zaowocowały przywróceniem Polsce niepodległego bytu, wspólnota katolicka odzyskała swobodę działania w zakresie instytucjonalnym i duchowym. Niemniej jednak uprawniona wydaje się ogólna konstatacja, opisująca ówczesny Kościół lubelski jako

(...) diecezję o zapóźnionej infrastrukturze, słabszej organizacji, mniejszej żywotności duszpasterskiej, nasyconą duchowieństwem tyleż ideowym, co nieraz złamanym duchowo lub moralnie oddziaływaniem carskiego prawosławia. Dodatkowo wysoki odsetek ludności zamieszkującej teren diecezji stanowili wyznawcy religii mojżeszowej i prawosławni. Silne były także wpływy ideologii lewicowej. W tym kontekście konieczna stała się całościowa przebudowa diecezji³.

We wrześniu 1918 roku została reaktywowana diecezja podlaska, dotąd kanonicznie złączona z diecezją lubelską. Równoległe nastąpiła reorganizacja i dynamiczny rozwój struktur dekanalnych Kościoła lubelskiego, odpowiadający potrzebom czasu i nadrabiający zaległości powodowane uciskiem zaborczym. Po 1918 roku liczba dekanatów wzrosła z 10 do 21, w 1928 roku było ich 22, zaś w latach 1930-1935 zniesiono 5 z nich, tak iż odtąd do końca okresu międzywojennego diecezja była podzielona na 17 dekanatów. W nowych okolicznościach, doszło do poważnego uzupełnienia sieci parafialnej. W ciągu dwóch dekad międzywojnia powstało 86 parafii, a ich łączna liczba sięgnęła 233 placówek. Odbudowane zostało także życie zakonne. Do diecezji powracały stare zgromadzenia, odbierając swoje dawne klasztory. Zaproszenie do podjęcia działalności przyjmowały również nowe wspólnoty zakonne. W 1939 roku w diecezji było 7 klasztorów męskich i 20 żeńskich. Liczba księży diecezjalnych wzrosła do 466, kapłanów zakonnych

² B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (966-1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 20 (1970) s. 332; *Atlas historyczny (archi)diecezji lubelskiej 1805-2010*, red. H. Gapski, Lublin 2011, s. 117, 173-174.

³ J.R. Marczewski, *Pięć lat internowania. Biskup lubelski Marian Leon Fulman na plebanii kościoła kolegiackiego pw. św. Małgorzaty w Nowym Sączu (1940-1945)*, „Tarnowskie Studia Teologiczne”, 34 (2015) nr 2, s. 9.

do 58, zaś sióstr zakonnych do 358. Liczba katolików w diecezji lubelskiej wynosiła ponad 1,1 miliona⁴.

Należy ponadto zwrócić uwagę na liczne inne przejawy rozwoju życia diecezjalnego:

Szeregi organizacji religijnych, dotąd dyskryminowanych, których działalność ograniczała się do budynku kościoła, zasiłyły stowarzyszenia katolickie, stawiające sobie za cel ogarnięcie duchem Ewangelii całej przestrzeni społecznej. Bujny rozwój nastąpił w dziedzinie duszpasterstwa, wprowadzono powszechnie szereg nowych nabożeństw, na które uprzednio niechętnie patrzyły władze zaborcze, jak choćby nabożeństwo majowe czy czerwcowe. Po raz pierwszy od wielu dziesięcioleci na ulice miast wyszły procesje eucharystyczne Bożego Ciała. Powołano do życia wiele instytucji przykościelnych, takich jak placówki charytatywne, szkoły katolickie z nowoczesnym Gimnazjum Biskupim na czele. W placówkach oświatowych pojawiły się lekcje religii. Nie bez znaczenia dla sytuacji diecezji lubelskiej był również fakt powstania w 1918 roku Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. W 1928 roku odprawiono pierwszy w dziejach diecezji synod kościelny, który uporządkował prawo i praktykę duszpasterską po okresie zaborów oraz wyznaczył kierunki pracy na przyszłość⁵.

Warto też podkreślić, że powołano oficjalny organ prasowy lokalnego Kościoła w postaci miesięcznika „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie”⁶. Rubrycele i schematyzmy, ograniczane w dobie zaborów carską cenzurą i narzuconym językiem rosyjskim, pomijające polską specyfikę życia kościelnego, zyskały teraz nowy kształt, regulowany jedynie prawdziwymi potrzebami diecezjalnej wspólnoty.

Kolekcja i typologia druków

Lubelskie rubrycele i schematyzmy⁷ okresu międzywojennego są stosunkowo łatwo dostępne w postaci obszernych kolekcji tych druków. Ich doraźny, użytkowy charakter, mogący przecież trwale determinować poziom ilościowego zachowania publikacji, nie wpłynął radykalnie negatywnie na ich współczesną osiągalność. Bez wątplenia należy to przypisać znaczącej czasowej bliskości działalności wydawczej, a więc pochodzeniem tekstów zaledwie z pierwszej połowy XX stulecia. W lubelskich instytucjach archiwalnych i bibliotecznych można bez trudu odnaleźć kompletną, tj. liczącą po 21 książeczek, kolekcję omawianych publikacji. Pełny zbiór rubrycel i schematyzmów znajduje się w Bibliotece Metropolitalnego Seminarium Duchownego w Lublinie, a prawie kompletny w Bibliotece Uniwersyteckiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II⁸. W Archiwum

⁴ Kumor, *Granice metropolii i diecezji*, s. 316-317, 390; J. Kumor-Mielnik, *Sieć dekanalna i parafialna (archi)diecezji lubelskiej w latach 1805-2005*, Lublin 2011, s. 38-40, 206-209.

⁵ Marczewski, *Pięć lat internowania*, s. 9-10.

⁶ S. Młynarczyk, *Jubileusz „Wiadomości Diecezjalnych Lubelskich” 1918-1945*, „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie”, 25 (1948) s. 505.

⁷ W artykule zrezygnowano z zamieszczania w przypisach szczegółowych informacji bibliograficznych o rubrycelach i schematyzmach wystarczająco jasno wskazanych w tekście głównym za pomocą roku, na który dana publikacja była przeznaczona.

⁸ W Bibliotece Uniwersyteckiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II nie ma jedynie rubryceli na rok 1932.

Archidiecejalnym Lubelskim, przy braku rubrycel, przechowywana jest pełna kolekcja schematyzmów. Natomiast w Archiwum Państwowym w Lublinie oraz w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie obie kolekcje publikacji są znacząco wybrakowane⁹. Warto jeszcze odnotować znamieny fakt, że niemal wszystkie druki są dostępne w postaci internetowej kopii cyfrowej na stronie Biblioteki Uniwersyteckiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II¹⁰.

Zasadnicza nazwa lubelskich rubrycel w okresie międzywojennym była stała, każdoroczne wydanie określano bowiem mianem *Directorium*. Była to nazwa z długoletnią tradycją, sięgającą ponad pięć dekad wstecz w głąb doby zaborów¹¹. Nieznaczne zróżnicowanie dotyczyło natomiast rozwinięcia tytułów publikacji. Zważywszy, że na rok 1919 przygotowano jeszcze wspólną rubrycelę dla diecezji lubelskiej i odradzającej się diecezji podlaskiej, nadano jej tytuł *Directorium divini officii ac missarum ad usum utriusque dioecesis Lublinensis et Podlachiensis*. W następnym roku rubrycela została już nazwana *Directorium divini officii ac missarum ad usum dioecesis Lublinensis* i taki tytuł ustalił się na wszystkie kolejne lata.

Schematyzmy tymczasem w okresie międzywojennym zmieniały nazwę kilkakrotnie. W latach 1919-1929 określano je łacińskim mianem *Catalogus*, co analogicznie, jak w przypadku rubrycel, stanowiło kontynuację wcześniejszego zwyczaju z lat 1808-1809, 1812-1836, 1842, 1857-1865 oraz 1870-1918¹². Tę łacińską nazwę w latach 1930-1934 zamieniono na polską kalkę językową – *Katalog*. Z kolei w latach 1935-1939 posłużono się określeniem *Spis*. W przypadku poszczególnych tytułów pojawiały się także drobniejsze różnice w treści nazwy. Co ciekawe, w przeciwieństwie do rubryceli na rok 1919, tytuł wydanego wówczas schematyzmu nie uwzględniał już w nazwie Kościoła podlaskiego – bez wątpienia wiązało się to z późniejszym przygotowaniem tekstu – i brzmiał *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis quam regularis dioecesis Lublinensis*. W kolejnym roku tytuł został nieco zmodyfikowany – *Catalogus omnium ecclesiarum et utriusque cleri dioecesis Lublinensis*. Schematyzm na rok 1921 uprościł jeszcze tę nazwę, sprowadzając ją do formy *Catalogus ecclesiarum et cleri dioecesis Lublinensis*. W tym brzmieniu funkcjonowała aż do roku 1929, po czym została dosłownie przetłumaczona na język polski – *Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji lubelskiej*. W roku 1935 pierwsze słowo w tytule, będące zapożyczeniem z łaciny, zostało zastąpione rodzimym terminem, reszta zaś pozostała niezmienio-

⁹ W Archiwum Państwowym w Lublinie znajdują się rubrycele na lata 1926, 1928, 1932 i 1935-1939 oraz schematyzmy na lata 1920-1922 i 1927-1939; w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie znajduje się rubrycela na rok 1919 oraz schematyzmy na lata 1919 i 1939.

¹⁰ W zamieszczonej tam kolekcji konsekwentnie brakuje rubryceli na rok 1932; <https://dlibra.kul.pl/dlibra/publication/14476> (dostęp: 15.04.2024); <https://dlibra.kul.pl/dlibra/publication/14618> (dostęp: 15.04.2024); <https://dlibra.kul.pl/dlibra/publication/14747> (dostęp: 15.04.2024); <https://dlibra.kul.pl/dlibra/publication/14740> (dostęp: 15.04.2024).

¹¹ Marczewski, *Rubrycele i schematyzmy*, s. 230.

¹² Tamże, s. 230-231.

na – *Spis kościołów i duchowieństwa diecezji lubelskiej*. Tak też brzmiała nazwa schematyzmów do końca okresu międzywojennego.

Ogromna większość spośród 42 druków, bo łącznie aż 36 rubrycel i schematyzmów diecezji lubelskiej z omawianej doby wyszła w formacie 14-centymetrowym. Jedyne rubrycela i schematyzm na rok 1920 ukazały się w większym rozmiarze 17-centymetrowym, zaś rubrycelę i schematyzm na rok 1919 oraz schematyzmy na lata 1932 i 1939, wydano w formacie 19-centymetrowym.

Rubrycele i schematyzmy okresu międzywojennego przybierały zróżnicowaną formę wydawniczą. Wydaje się, że w standardowej wersji były publikowane oddzielnie od siebie. W takim wypadku najczęściej miały okładki papierowe z uproszczonym nadrukiem tytułowym. Prawdopodobnie – o czym świadczą niektóre zachowane egzemplarze – przygotowywano także pewną ilość sztuk w ozdobnych okładkach tekturowych, z tytułem wytłoczonym złotymi literami. Wydawano także rubrycele i schematyzmy współprawne, zaopatrzone w twarde okładki tekturowe.

Rubrycele były publikowane z polecenia rządców diecezji. Zwykle informował o tym zapis na karcie tytułowej. W druku na rok 1919, a więc przygotowanym jeszcze w roku 1918, widniała informacja o wydaniu go mocą władzy ks. Zenona Kwieka, wikariusza kapitulnego w czasie trwającego wakansu na miejscowej stolicy biskupiej (*auctoritate Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Zenonis Kwiek Sacrae Theologiae Magistri Canonici Cathedralis Lublinensis Sede vacante Vicarii Capitularis et Administratoris Generalis Dioecesis Lublinensis et Podlachiensis*). Dodatkowo zamieszczono jego *imprimatur* dla druku. Kolejne rubrycele, do końca doby międzywojennej, wychodziły już mocą powagi biskupa lubelskiego Mariana Leona Fulmana (*auctoritate Excellentissimi Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Domini Mariani-Leonis Fulman Sacrae Theologiae Magistri Dei Miseratione et Sanctae Sedis Apostolicae gratia Episcopi Lublinensis*).

Podobnie w gruncie rzeczy sprawa miała się ze schematyzmami, choć kwestia ta – przynajmniej na poziomie informacyjnym – była nieco bardziej zawoalowana. Na rok 1919 nie zamieszczono ani w tytule, ani w innym miejscu żadnej szczegółowej wiadomości na ten temat. W schematyzmie na rok 1920 zapisano natomiast na stronie tytułowej, że powstał on nakładem Kurii Biskupiej oraz zaznaczono na drugiej stronie tejsze karty udzielenie *imprimatur* przez bp. M.L. Fulmana. W publikacji na rok 1921 wspomniano o wydaniu jej mocą władzy i nakładem Lubelskiej Kurii Biskupiej, nie poinformowano natomiast o zezwoleniu samego biskupa. W ten sposób postępowano także w kolejnych latach z tą różnicą, że od schematyzmu na rok 1927 na stronie tytułowej mowa była o władzy i nakładzie Kurii Diecezjalnej Lubelskiej. W schematyzmach na lata 1932-1935 podawano wiadomość o nakładzie Kurii Biskupiej, następnie w latach 1936-1937 pominięto tę informację, by w latach 1938-1939 napisać o nakładzie Kurii Biskupiej w Lublinie, ale zamieścić tę uwagę na ostatniej stronie druku.

Różnica w tym względzie pomiędzy rubrycelami a schematyzmami była o tyle zrozumiała, że informacje zawarte w rubrycelach niosły ze sobą zastrzeżone biskupowi decyzje o wyborach tekstów używanych w liturgii. Natomiast treści schematyzmów, mające co prawda walor formalny, mogły jednak, bez uszczerbku

dla ich dokumentacyjnej wartości, pochodzić od wspomagającego biskupa w rządach diecezją i zarazem całkowicie mu podległego centralnego urzędu diecezjalnej administracji kościelnej.

W drukach doby międzywojennej nie odnotowano żadnych nazwisk redaktorów rubrycel i schematyzmów. Można przypuszczać, że wywodzili się oni z kręgu kuralnego. Warto natomiast zauważyć, że pracę swoją wykonywali z odpowiednim wyprzedzeniem, pozwalającym na opublikowanie każdej rubryceli w ten sposób, aby trafiła ona do duchowieństwa jeszcze przed okresem początku jej obowiązywania. Ślad takiego postępowania stanowi wspomniane *imprimatur* udzielone przez ks. Z. Kwieka 7 maja 1918 roku, jak również datacja rozporządzeń biskupich dołączanych do rubrycel na lata 1921-1928 – opiewająca kolejno czterokrotnie na 24 września, trzykrotnie na 17 listopada i jednokrotnie na 1 grudnia roku poprzedniego. Natomiast w przypadku schematyzmów termin nie grał aż tak ważnej roli, choć oczywiście sens wydawania informatorów na dany rok był zachowany tylko w przypadku dotrzymania właściwej terminowości. Ilustrację tego zjawiska może stanowić wspomniane *imprimatur* bp. Fulmana dla schematyzmu na rok 1920, które zostało wydane 13 grudnia 1919 roku.

Wszystkie publikacje okresu międzywojennego dobrze oznaczono pod względem ich drukarskiej proveniencji. Wszystkie również wydano w Lublinie. Historia sięgająca jeszcze połowy XIX stulecia wiązała ich publikowanie z miejscową drukarnią Kossakowskich¹³. Tak też było w dobie międzywojennej. Wszystkie rubrycele zostały wydane w drukarni legitymującej się tym szyldem (Typis Michaelinae Kossakowska; od 1925 roku: Druk M. Kossakowska). Drukarnia mieściła się przy ul. Krakowskie Przedmieście 10 – z czasem została przeniesiona na ul. Bernardyńską 15 – i dziedziczyła tradycje Kossakowskich, choć własność zakładu przeszła już w inne ręce – od 1918 roku należał do Jadwigi i Tadeusza Wierzbickich, a po nich w 1939 roku przejął go Jan Józwiakowski¹⁴.

Osobna informacja o drukarni znajdowała się także w schematyzmach. W tym przypadku również korzystano z usług Kossakowskich, ale nie zawsze. Mianowicie schematyzmy na lata 1924 i 1934 zostały wydane przez przodującą wówczas na rynku drukarskim Lublina, zlokalizowaną przy ul. Kościuszki 4, oficynę Józefa Pietrzykowskiego (odpowiednio: Typis officinae J. Pietrzykowski i Zakład Graficzny J. Pietrzykowski), którą po ojcu przejął w 1932 roku jego syn Stanisław¹⁵. Publikację na rok 1938 wydano w mieszczącej się przy ul. Żmigród 1 niewielkiej oficynie – Drukarni Popularnej Aleksandra Michalskiego i Józefa Rybińskiego¹⁶. Natomiast schematyzm na rok 1939 opublikowano przy ul. Zamojskiej 12, w nowoczesnych Lubelskich Zakładach Graficznych Adama Szczuki¹⁷.

¹³ Tamże, s. 232-233.

¹⁴ D. Wałkowska, *Drukarnia Kossakowskich (1846-1939)*, w: *Studia z dziejów drukarstwa i księgarstwa w Lublinie w XIX i XX wieku*, red. B. Szyndler, Lublin 1988, s. 144-145.

¹⁵ P. Gdula, *Drukarnie lubelskie*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Sectio F. Historia, 8 (1953) s. 86.

¹⁶ Tamże, s. 88.

¹⁷ Tamże, s. 85.

Wszystkie omawiane publikacje zostały zaopatrzone w paginację. Rubrycele mieściły się w przedziale od 110 do 172 stron druku. Najszczuplejsza została wydana na rok 1919, najobszerniejsza na rok 1924. Średnio były to na przestrzeni 21 lat nieco ponad 154 strony każdorazowego druku. Schematyzmy liczyły natomiast od 78 do 304 stron druku i były wydane odpowiednio na rok 1924 i 1920. Średnio były to niespełna 142 strony druku rocznie. Warto jednak zdać sobie sprawę, że duża rozpiętość skrajnych wartości uniemożliwia właściwe odczytanie wskazanej średniej. Lepiej zauważyć, że 4 schematyzmy liczyły od 78 do 83 stron, 14 schematyzmów liczyło od 104 do 147 stron, a 3 schematyzmy od 206 do 304 stron druku. Nie bez znaczenia pozostaje również fakt, że najobszerniejsze schematyzmy ukazały się we wspomnianych wyżej, największych formatach.

Językiem lubelskich publikacji, zarówno rubrycel jak i schematyzmów, była początkowo wyłącznie łacina. Z czasem, w rubrycelach na lata 1923-1934 pojawiły się niewielkie objętościowo, kilkustronicowe ogłoszenia w języku polskim, a także, w rubrycelach na lata 1927-1939, polskie teksty niektórych częściej powtarzanych modlitw. Natomiast schematyzmy od wydania na rok 1930 ukazywały się w całości w języku polskim.

Treść druków

Ustalone pod koniec XIX stulecia zawartość i układ lubelskich rubrycel znalazły swoją bezpośrednią kontynuację w pierwszych dwóch drukach okresu międzywojennego¹⁸. Rubrycele na lata 1919 i 1920, po szczegółowym tytule, zaczynały się od kilkunastostronicowej części, zawierającej przede wszystkim różnego rodzaju informacje i przepisy liturgiczne, przydatne w bieżącym sprawowaniu kultu. Składały się na nie przykładowo wiadomości o świętach ruchomych, okresie komunii wielkanocnej, czasie zakazu sprawowania sakramentu małżeństwa, szczegółowe wytyczne odnośnie do niektórych kolekt, Mszy za zmarłych, świąt zniesionych czy liturgii wywodów. Tabelarycznie ujmowano przepisy odnoszące się do Mszy wotywnych, możliwości sprawowania Mszy za zmarłych, wystawienia Najświętszego Sakramentu, precedencji celebracji liturgicznych przypadających tego samego dnia. Zasadniczą część każdej rubryceli stanowił kalendarz liturgiczny, który konkludowała stosowna, pobożna inwokacja (*Omnia ad maiorem Dei Deiparaeque Virginis honorem et gloriam*) i krótkie duchowe wskazania (*Brevis regula vitae*). Trzeba zauważyć, że do kalendarza na dany rok dołączano jeszcze kalendarz liturgiczny na pierwszy miesiąc roku następnego, asekurując się zapewne w ten sposób przed opóźnieniami wydawniczymi i uspokajając sumienia rubrycystycznie ukształtowanego duchowieństwa ówczesnej doby. Na koniec załączano modlitwy za papieża i biskupa na okoliczność rocznicy ich wyboru, koronacji lub konsekracji. Ponadto zamieszczano tabele astronomiczne z informacjami o fazach księżyca oraz wschodzie i zachodzie słońca. Ten schemat ulegał w kolejnych latach poważnym zmianom. I tak od rubryceli na rok 1921 zniknęły informacje o świętach ruchomych oraz tabele dotyczące możliwości sprawowania Mszy za zmarłych i pierwszeństwa celebracji liturgicznych, jak również wskazania reguły

¹⁸ Marczewski, *Rubrycele i schematyzmy*, s. 237-238.

duchowej. Zostały natomiast zamieszczone, podpisane przez biskupa w formie statutowego rozporządzenia, wytyczne dotyczące obowiązków liturgicznych oraz ascetycznych aspektów życia duchowieństwa. W rubryceli na rok 1923 dodano jeszcze informacje na temat czasu odbywania i zakresu materiału, jaki należało przygotować do egzaminu wikariuszowskiego i proboszczowskiego oraz datę egzaminów do seminarium. Zrezygnowano natomiast z podawania wiadomości na temat wschodu i zachodu słońca. Z czasem zdecydowano się przenieść rozporządzenia biskupie i informacje egzaminacyjne na koniec druku, bezpośrednio przed tabelą faz księżyca. Od rubryceli na rok 1926 pojawiła się po modlitwach za papieża i biskupa także modlitwa za Rzeczpospolitą i jej prezydenta, co było konsekwencją postanowień zawartego w tym czasie konkordatu¹⁹. Warto podkreślić, że od rubryceli na rok 1929 modlitwy te drukowano nie tylko po łacinie, ale także po polsku, co świadczyło o dostosowaniu ich do potrzeb duszpasterskich. W roku 1927 dołączono do rubryceli *Akt poświęcenia ludzkości Sercu Jezusowemu*, co z kolei wiązało się z intensywną promocją tego kultu w diecezji²⁰. W roku 1929 dodano jeszcze *Akt wynagrodzenia Najświętszemu Sercu Jezusowemu* oraz modlitwy związane z wystawieniem Najświętszego Sakramentu, które poszerzono jeszcze w 1939 roku. Natomiast od rubryceli na rok 1927 zrezygnowano z zamieszczania w publikacji tabeli faz księżyca. Od rubryceli na rok 1929 przestano dołączać rozporządzenia biskupie, co wynikało z faktu ujęcia wymienianych tam zagadnień w statutach odbytego w tym czasie synodu diecezji lubelskiej²¹. Ponadto od rubryceli na rok 1935 nie podawano już informacji o planowanych egzaminach dla duchowieństwa i aspirantów do stanu duchownego. Wypracowany w ten sposób układ treści obrazowała ostatnia rubrycela okresu międzywojennego:

Directorium divini officii ac missarum ad usum dioecesis Lublinensis

Advertenda

Ordo servandus in celebrandis missis votivis

Explicatio signorum

[Kalendarz liturgiczny]

Specimen calendarii pro Januario an. 1940

Dies festivi papales

Dies festivi episcopales

Preces pro Republica Polona eiusque Praeside

Modlitwy za Ojczyznę i Prezydenta Rzeczypospolitej

Modlitwy odmawiane przy wystawieniu Najświętszego Sakramentu

¹⁹ Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dnia 10 lutego 1925 r. (Dz.U. z 1925 r. nr 72, poz. 501), art. VIII.

²⁰ *Czerwiec ku czci Najświętszego Serca Jezusowego*, „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie”, 1 (1919) s. 170-172; *Poświęcenie rodzin Sercu Zbawiciela*, „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie”, 1 (1919) s. 300-303; *Pierwszy piątek miesiąca*, „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie”, 4 (1922) s. 222-224; *Pomnik narodowy Najświętszego Serca Jezusowego w Warszawie na Placu Saskim*, „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie”, 8 (1926) s. 111-112; *Poprawka w rubryceli. Akt poświęcenia całego rodu ludzkiego Najświętszemu Sercu Jezusowemu*, „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie”, 8 (1926) s. 227-226.

²¹ *Synodus dioecesis Lublinensis prima* [...], Lublini 1928.

Akty uwielbienia po błogosławieństwie Najświętszym Sakramentem
Akt wynagrodzenia Najświętszemu Sercu Jezusowemu
Akt poświęcenia całego rodzaju ludzkiego Najświętszemu Sercu Jezusowemu.

W odniesieniu do schematyzmów, ich treść oraz układ również podlegały wielokrotnym zmianom. Pierwszy schematyzm okresu międzywojennego wykazywał daleko idącą zależność od modelu wypracowanego pod koniec doby zaborów. Kolejna karta po stronie tytułowej przywoływała imię papieża z odpowiednią tytulaturą, a na odwrocie także osobę wizytatora apostolskiego. Następnie wymieniani byli członkowie hierarchii w warszawskiej prowincji kościelnej oraz szereg wcześniejszych biskupów lubelskich. Dalej pojawiała się informacja o lubelskim biskupie ordynariuszu i biskupie sufraganie, wyszczególniani byli prałaci i kanonicy katedralni, członkowie zamojskiej kapituły kolegiackiej, skład kurii diecezjalnej i sądu biskupiego, egzaminatorzy prosynodalni, proboszczowie konsultorzy, cenzorzy ksiąg, dziekani, zarząd seminarium duchownego, prefekci szkół publicznych. Następnie z podziałem na dekanaty, poczynając od dekanatu lubelskiego, wymieniano parafie i pracujące w nich duchowieństwo. W schematyzmie zamieszczano także informacje o neoprezbiterach, emerytach, rezydentach bez przydziału oficjum, kapelanach wojskowych, lubelskich duchownych przebywających poza diecezją, duchownych z innych diecezji rezydujących w diecezji lubelskiej, kapłanach zmarłych w poprzednim roku, alumnach, władzach i księżach studentach nowo założonego uniwersytetu katolickiego, klasztorach oraz zakonnikach i zakonnicach, szpitalach i ich zakonnej obsłudze. Całość podsumowywał ogólny wykaz liczbowy instytucji i osób w diecezji. Do schematyzmu dołączano także alfabetyczny indeks miejscowości z kościołem parafialnym lub filialnym oraz alfabetyczny indeks duchowieństwa.

W schematyzmie na rok 1920 poszerzono wykaz urzędujących biskupów o wszystkich hierarchów posługujących na ziemiach polskich lub spornych, w tym także o biskupów rytów wschodnich. Listę członków kapituły lubelskiej poprzedzono wzmianką o miejscowym kościele katedralnym. Wykaz alumnów znalazł się bezpośrednio po informacji o zarządzie i wykładowcach seminaryjnych. Po wiadomościach o personalnym składzie seminarium zamieszczono rejestr władz, profesorów i księży studentów Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Po prefektach szkolnych podano jeszcze wykaz jubilatów, tj. duchownych cieszących się przynajmniej pięćdziesięcioletnim stażem kapłańskim. Po najobszerniejszej części, w postaci prezentacji parafii i duchowieństwa spełniającego funkcje duszpasterskie, znalazł się znacząco poszerzony – w związku z odradzaniem się zakonów – spis domów zakonnych i członków licznych zgromadzeń. Opublikowano także wykaz duchowieństwa według roczników święceń. Na koniec druku przeniesiono listę dawnych biskupów chełmskich i lubelskich.

W kolejnych schematyzmach pojawiały się jeszcze drobne uzupełnienia. Dodawano informacje o alumnach i lubelskich księżach studiujących za granicą lub na uniwersytetach krajowych. Dane o dziekanach rozbito na poszczególne dekanaty. Od schematyzmu na rok 1924 w ramach seminarium duchownego, zamiast o najmłodszym roku studiów pisano o uczniach liceum, a od rubryceli na rok 1926 nazwę tę zamieniono na seminarium niższe, by od rubryceli na rok 1933 przywołać

spełniające tę rolę nowo utworzone Gimnazjum Biskupie. Z kolei w związku z powołaniem do istnienia Instytutu dla Misji Wschodnich zaczęto od schematyzmu na rok 1925 zamieszczać wykaz duchowieństwa piastującego funkcje zarządcze oraz listę alumnów, nazywanych początkowo klerykami seminarium mohylowskiego. Od publikacji na rok 1927, po końcowych indeksach osobowym i miejscowym, dodawano rejestr organistów przyporządkowanych parafiom, które wymieniono początkowo w kluczu dekanalnym, a w kolejnych latach alfabetycznie. Od roku 1932 wykaz nazwisk uzupełniały daty urodzenia i podjęcia posługi organistowskiej.

Niektóre informacje z czasem opuszczano. Począwszy od schematyzmu na rok 1920 odstąpiono od publikowania wykazu neoprezbiterów, a od schematyzmu na rok 1921 w zasadzie zrezygnowano z listy biskupów chełmskich i lubelskich, która pojawiła się jeszcze tylko dwa razy – w publikacjach na lata 1932 i 1939. Natomiast w schematyzmach przeznaczonych na lata 1921-1928 nie wydawano pełnego wykazu urzędujących biskupów polskich. Spis kapłanów według roczników święceń, zamieszczony w schematyzmie na rok 1920, powtórzył się dopiero w tym na rok 1939.

Gwoli egzemplifikacji układu treści schematyzmu warto przedstawić porządek publikacji na rok 1939, który prezentował się następująco:

Spis kościołów i duchowieństwa diecezji lubelskiej

Jego świętobliwość papież Pius XII

Nuncjatura Apostolska w Polsce

Hierarchia kościelna w Polsce

Biskupi chełmscy, chełmsko-lubelscy i lubelscy

Biskup lubelski Marian Leon Fulman

Biskup sufragan Władysław Goral

Kapituła katedralna lubelska

Kapituła kolegiaty zamojskiej

Kuria biskupia

Wyższe Seminarium Duchowne

Niższe Seminarium Duchowne czyli Gimnazjum Biskupie

Katolicki Uniwersytet Lubelski

Prefekci szkół

[Parafie i duchowieństwo parafialne]

Kapłani emeryci

Kapłani rezydenci

Kapłani przebywający poza diecezją

Kapłani zmarli

Zakony męskie

Zakony żeńskie

Zestawienie ogólne

Spis alfabetyczny parafii

Spis alfabetyczny kapłanów

Spis kapłanów według lat święceń

Organiści.

Należy zwrócić uwagę, że w zasadniczej części schematyzmów – z wyjątkiem publikacji na lata 1932 i 1939 – informacje o parafiach i duchowieństwie były stosunkowo skromne. Pod nazwą miejscowości parafialnej zamieszczano wiadomości o wezwaniu kościoła, liczbie katolików w parafii, personalia duszpasterzy z datą urodzenia, święceń i objęcia placówki. Natomiast w obu wspomnianych, obszerniejszych schematyzmach podawano jeszcze datę erygowania parafii lub datę najwcześniejszej wzmianki o jej istnieniu, informację o kształcie architektonicznym i budulcu kościoła, datę wzniesienia świątyni, nazwisko fundatora, datę odnowienia lub rozbudowy kościoła, datę konsekracji świątyni i nazwisko konsekrateura, daty odpustów, spis parafialnych organizacji religijnych, jak również wykaz ulic i miejscowości należących do parafii.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła drukowane

- Directorium divini officii ac missarum ad usum utriusque dioecesis Lublinensis et Podlachiensis pro Anno Domini 1919*, Lublini [1918].
- Directorium divini officii ac missarum ad usum dioecesis Lublinensis pro Anno Domini bissextili 1920*, Lublini [1919].
- Directorium divini officii ac missarum ad usum dioecesis Lublinensis pro Anno Domini 1921*, Lublini [1920].
- Directorium divini officii ac missarum ad usum dioecesis Lublinensis pro Anno Domini 1922*, Lublini [1921].
- Directorium divini officii ac missarum ad usum dioecesis Lublinensis pro Anno Domini 1923*, Lublini [1922].
- Directorium divini officii ac missarum ad usum dioecesis Lublinensis pro Anno Domini 1924 bissextili*, Lublini [1923].
- Directorium divini officii ac missarum ad usum dioecesis Lublinensis pro Anno Domini 1925*, Lublin [1924].
- Directorium divini officii ac missarum ad usum dioecesis Lublinensis pro Anno Domini 1926*, Lublin [1925].
- Directorium divini officii ac missarum ad usum dioecesis Lublinensis pro Anno Domini 1927*, Lublin [1926].
- Directorium divini officii ac missarum ad usum dioecesis Lublinensis pro Anno Domini 1928 bissextili*, Lublin [1927].
- Directorium divini officii ac missarum ad usum dioecesis Lublinensis pro Anno Domini 1929*, Lublin [1928].
- Directorium divini officii ac missarum ad usum dioecesis Lublinensis pro Anno Domini 1930*, Lublin [1929].
- Directorium divini officii ac missarum ad usum dioecesis Lublinensis pro Anno Domini 1931*, Lublin [1930].
- Directorium divini officii ac missarum ad usum dioecesis Lublinensis pro Anno Domini 1932*, Lublin [1931].

- Directorium divini officii ac missarum ad usum dioecesis Lublinensis pro Anno Domini 1933*, Lublin [1932].
- Directorium divini officii ac missarum ad usum dioecesis Lublinensis pro Anno Domini 1934*, Lublin [1933].
- Directorium divini officii ac missarum ad usum dioecesis Lublinensis pro Anno Domini 1935*, Lublin [1934].
- Directorium divini officii ac missarum ad usum dioecesis Lublinensis pro Anno Domini 1936 bissextili*, Lublin [1935].
- Directorium divini officii ac missarum ad usum dioecesis Lublinensis pro Anno Domini 1937*, Lublin [1936].
- Directorium divini officii ac missarum ad usum dioecesis Lublinensis pro Anno Domini 1938*, Lublin [1937].
- Directorium divini officii ac missarum ad usum dioecesis Lublinensis pro Anno Domini 1939*, Lublin [1938].
- Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis quam regularis dioecesis Lublinensis pro Anno Domini 1919*, Lublini [1918].
- Catalogus omnium ecclesiarum et utriusque cleri dioecesis Lublinensis pro Anno Domini 1920*, Lublini [1919].
- Catalogus ecclesiarum et cleri dioecesis Lublinensis pro Anno Domini 1921*, Lublini [1920].
- Catalogus ecclesiarum et cleri dioecesis Lublinensis pro Anno Domini 1922*, Lublini [1921].
- Catalogus ecclesiarum et cleri dioecesis Lublinensis pro Anno Domini 1923*, Lublini [1922].
- Catalogus ecclesiarum et cleri dioecesis Lublinensis pro Anno Domini 1924*, Lublini [1923].
- Catalogus ecclesiarum et cleri dioecesis Lublinensis pro Anno Domini 1925*, Lublini [1924].
- Catalogus ecclesiarum et cleri dioecesis Lublinensis pro Anno Domini 1926*, Lublini [1925].
- Catalogus ecclesiarum et cleri dioecesis Lublinensis pro Anno Domini 1927*, Lublini [1926].
- Catalogus ecclesiarum et cleri dioecesis Lublinensis pro Anno Domini 1928*, Lublini [1927].
- Catalogus ecclesiarum et cleri dioecesis Lublinensis pro Anno Domini 1929*, Lublini [1928].
- Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji lubelskiej na rok 1930*, Lublin [1929].
- Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji lubelskiej na rok 1931*, Lublin [1930].
- Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji lubelskiej na rok 1932*, Lublin 1932.
- Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji lubelskiej na rok 1933*, Lublin 1933.
- Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji lubelskiej na rok 1934*, Lublin 1934.
- Spis kościołów i duchowieństwa diecezji lubelskiej 1935*, Lublin [1934].
- Spis kościołów i duchowieństwa diecezji lubelskiej 1936*, Lublin [1935].
- Spis kościołów i duchowieństwa diecezji lubelskiej 1937*, Lublin [1936].
- Spis kościołów i duchowieństwa diecezji lubelskiej 1938*, Lublin [1937].
- Spis kościołów i duchowieństwa diecezji lubelskiej 1939*, Lublin [1938].
- Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dnia 10 lutego 1925 r.* (Dz.U. z 1925 r. nr 72, poz. 501).
- Synodus dioecesana Lublinensis prima* [...], Lublini 1928.

Opracowania

- Atlas historyczny (archi)diecezji lubelskiej 1805-2010*, red. H. Gapski, Lublin 2011.
- Czerwiec ku czci Najświętszego Serca Jezusowego*, „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie”, 1 (1919) s. 170-172.
- Gdula Paweł, *Drukarstwo lubelskie*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Sectio F. Historia, 8 (1953) s. 39-112.
- Kumor Bolesław, *Granice metropolii i diecezji polskich (966-1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 20 (1970) s. 253-374.
- Kumor-Mielnik Joanna, *Sieć dekanalna i parafialna (archi)diecezji lubelskiej w latach 1805-2005*, Lublin 2011.
- Marczewski Jarosław Roman, *Pięć lat internowania. Biskup lubelski Marian Leon Fulman na plebanii kościoła kolegiackiego pw. św. Małgorzaty w Nowym Sączu (1940-1945)*, „Tarnowskie Studia Teologiczne”, 34 (2015) nr 2, s. 5-46.
- Marczewski Jarosław Roman, *Rubrycele i schematyzmy diecezji lubelskiej w dobie zaborów*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 118 (2022) s. 219-241.
- Młynarczyk Stefan, *Jubileusz „Wiadomości Diecezjalnych Lubelskich” 1918-1945*, „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie”, 25 (1948) s. 504-510.
- Pierwszy piątek miesiąca*, „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie”, 4 (1922) s. 222-224.
- Pomnik narodowy Najświętszego Serca Jezusowego w Warszawie na Placu Saskim*, „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie”, 8 (1926) s. 111-112.
- Poprawka w rubryceli. Akt poświęcenia całego rodu ludzkiego Najświętszemu Sercu Jezusowemu*, „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie”, 8 (1926) s. 227-226.
- Poświęcenie rodzin Sercu Zbawiciela*, „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie”, 1 (1919) s. 300-303.
- Walkowska Danuta, *Drukarnia Kossakowskich (1846-1939)*, w: *Studia z dziejów druku i księgarstwa w Lublinie w XIX i XX wieku*, red. B. Szyndler, Lublin 1988, s. 127-153.

Netografia

- <https://dlibra.kul.pl/dlibra/publication/14476> (dostęp: 15.04.2024).
- <https://dlibra.kul.pl/dlibra/publication/14618> (dostęp: 15.04.2024).
- <https://dlibra.kul.pl/dlibra/publication/14740> (dostęp: 15.04.2024).
- <https://dlibra.kul.pl/dlibra/publication/14747> (dostęp: 15.04.2024).